Peer Reviewed Multi-Disciplinary
Annual National Indexed Research Journal
Published as per UGC (India) Guidelines

Impact Factor
5.455
www.sjifactor.com

ISSN 2349-9370
Vol. 7 Issue 6
Jan. 2020
Special Issue

Research Journal of India

www.researchjournal.net.in www.indiramahavidyalaya.com www.mmcdarwha.org

Special Issue

One Day Interdisciplinary National Conference on

Recent Trends and Issues in Humanities

Organized by Mungasaji Maharaj Mahavidyalaya, Darwha

11 January 2020

Published By
DBMRC
INDIRA MAHAVIDYALAYA
KALAMB, DIST. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 401 (India)
In collaboration with
Principal
MUNGASAJI MAHARAJ MAHAVIDYALAYA
DARWHA, DIST. YAVATMAL, MAHARASHTRA 445 202 (India)

Scanned with OKEN Scanner

Index

	मान्यवरांचे संदेश, संपादकीय, अनुक्रमणिका		3-10
1	MANUAL SCAVENGING AND DALITS: A CASE OF RIGHTS, POLICIES AND PRACTICES	Dr. Mohan Das. K	11-14
2	Child Labour Problem in India	Dr. Pramodkumar Nandeshwar	15-17
3	Use of Social Media in Education Positive and Negative Impact of the Student	Dr. Sachin S. Jaiswal	18-21
4	Social Issue in India: Impact of global Warming and Climate Change on Indian Agriculture	Dr. S.P. Chavan	22-24
5	Women's Political Participation in India (With reference to Loksabha and Maharashtra Assembly elections)	Dr. Mamta V. Pathrikar	25-29
6	Recent Trends in Indian Politics and Political Behaviour	Dr. Vinod B. Khaire	30-31
7	Indian Politics and Changing Patterns of Indian Political Parties	Prof. Anand C. Wele	32-33
8	Universal Health Coverage: Role of Public Health	Upendra Singh[1], Dr. Senthil Kumar[2]	34-38
9	WOMEN EMPOWERMENT, THEIR EFFECTS AND CONSTITUTIONAL, LEGAL PROTECTIONS FOR WOMEN	Nirajkumar D. Ambhore	39-42
10	Indian Politics and Changing Pattern of Political Parties	Prof. Ashvinkumar P. Kshirsagar	43-47
11	महात्मा गांधी एवं अहिंसा	प्रा. एस. आर. सामृतवार	48-49
12	स्वतंत्र भारताची स्थानिक लोकशाहीकडे वाटचाल	डॉ. सुनिल भाऊरावजी चकवे	50-52
13	भारताचे परराष्ट्र धोरण जागतिक राजकारणाची बदलती पद्धत	डॉ. ए. डी. जाधव	53-56
14	महाराष्ट्रातील राजकीय पक्षांची भूमिका	कु. प्रीती महादेव धारपवार	57-59
15	महाराष्ट्राच्या सत्तासंघर्षात कॉंग्रेस पक्षाची बदलती भूमिका	डॉ. गजानन जी. हिवराळे	60-65
16	भारताचे परराष्ट्र धोरण आणि भारत–चीन संबंध	डॉ. सुनिता मनवर	66-68
17	भारतीय राजकारणातील राजकीय पक्षाचे बदलते स्वरूप	प्रा. डॉ. प्रशांत वामनराव खेडकर	69-71
18	महाराष्ट्रातील सत्तातरांचे बदलते स्वरूपाचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.डॉ. प्रशांत सातपुते	72-75
19	भारतीय राजकारणात राजकीय पक्षांचे बदलते स्वरुप	प्रा. डॉ. मिलिंद गजभिये	76-78
20	भारतीय राजकारणात प्रादेशिक पक्षांचे महत्व: एक विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा. अरुण मुकुंदराव शेळके	79-81
21	सामाजिक समस्या व त्यावरील उपाय – एक अभ्यास (विशेष संदर्भ : यवतमाळ जिल्हा)	डॉ. दीपक द. कोटुरवार	82-84
22	महाराष्ट्राच्या राजकारणात वंचित बहुजन आघाडीची भूमिका	कु. सुविधा देवानंद राऊत	85-87
23	भारताच्या बदलत्या परराष्ट्र धोरणाचा जागतिक राजकारणावर झालेला परिणाम	डॉ. आशिष दि. काळे	88-90
24	महाराष्ट्रातील राजकारणात नैतिक मापदंडाची पायमल्ली	डॉ. व्ही. एस. इंगळे	91-95
25	भारतीय परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने	डॉ. नामानंद गौतम साठे	96-98
26	परराष्ट्र धोरण निर्मितीत पंतप्रधानाची भूमिका	डॉ. माया एस. वाटाणे	99-101

Scanned with OKEN Scanner

भारतीय परराष्ट्र धोरणाची आव्हाने

डॉ. नामानंद गौतम साठे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
शि.म. ज्ञानदेव मोहेकर महाविद्यालय, कळंब, ता. कळंब, जि उस्मानाबाद

प्रस्तावना

प्राचीन काळात एक जागतीक महासत्ता म्हणून भारताला मोठा नावलौकिक होता. सर्वच [illegible] देश आघाडीवर होता स्वबळावर आपल्या गरजापूर्ण करण्याची या देशाकडे ताकद होती. शेजारील [illegible] भारताचा विशेष दबदबा होता परंतु मध्ययुगीन कालखंडात सतत परकीय आक्रमणांना तोंड द्यावे लागेल. [illegible] देशाची अर्थव्यवस्था खिळखिळी झाली. अशाप्रकारची आक्रमण आधुनीक युगापर्यंत भारतावर झाली. [illegible] प्रचीन काळातला वसा या देशाला आधुनीक युगात निर्माण करता आला नाही. आधुनीक युगात एक [illegible] प्रकारचीछाप देशाला निर्माण करता आली नाही. ज्या पध्दतीने आशियाखंडात चीनने आपले वर्चस्व निर्माण [illegible] तसे भारताला निर्माण करता आले नाही. आंतराष्ट्रीय स्तरवर चीनने आपला वेगळा दरारा निर्माण केला [illegible] आंतराष्ट्रीय राजकारणात हे राष्ट्र आज भुमीका करत आहे. याचा नकळत परिणाम भारताच्या परराष्ट्र [illegible] सातत्याने झालेला दिसतो.

आज भारतीय परराष्ट्र धोरणासमोर अनेक प्रकारची आव्हाने निर्माण झाली आहेत. ही [illegible] पेलण्यासाठी भारतीय शासन आणि जनता यांच्यात समन्वय निर्माण आवश्यकता आहे. कारण देशाला [illegible] म्हणून पुढे आणायचे असेल तर त्यासाठी देशातील शासन आणि जनता यांच्या सुसंवाद असणे गरजेचे [illegible] भारतीय परराष्ट्र धोरणासमोरील आव्हाने पुढील प्रमाणे --

१) अलिप्ततावादी चळवळीचे अपयश :

भारताने अलिप्ततावादी चळवळीस एक महत्वपुर्ण दिशा प्राप्त करून देण्याचा प्रयत्न केला. [illegible] काळात या चळवळीला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले. अनेक राष्ट्रांनी या चळवळीचा पुरस्कार केला. परंतु [illegible] काळात या चळवळीला विशेष अशी भूमीका मांडता आली नाही.सोव्हिएट रशियाच्या विभाजनानंतर [illegible] राजकारणाला वेगळीच कलाटणी मिळाली. अमेरीका जगातील एक महाशक्ती म्हणून पुढे आली. [illegible] काळात अलिप्ततावादी चळवळीचे महत्व कमी होण्यास सरूवात झाली. चळवळीला एक प्रकारची उतरती [illegible] प्राप्त झाली. त्यामुळे भारताचे परराष्ट्र धोरणाचे संदर्भ बदलले गेले. अलिप्तवादी चळवळीचे महत्व कमी [illegible] भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर त्याचा विपरीत परिणाम झाला.

२) भारत -- पाकिस्तान तणाव :

१५ ऑगस्ट१९४७ च्या फाळणीनंतर पाकीस्तानात प्रचंड आत्याचार झाल्याने तेथील हिंदूनी [illegible] प्रमाणात पलायन केले व ते पुर्वांचलच्या वेगवेगळया जिल्ह्यांत वसले. त्यानंतर भारतासमोर निर्वासितांचे [illegible] निर्माण झाले. त्यामुळे भारत पाकिस्तान संबंध अधिक तणावाचे होत गेले. स्वतंत्र झाल्यावर हा देश [illegible] चांगले संबंध प्रस्थापित करेल असे वाटत होते मात्र तसे झाले नाही. पाकिस्तानने काश्मीरवर आक्रमण [illegible] भारतासमोर वेगळी समस्या निर्माण केली. काश्मीरचा प्रश्न संघर्षाच्या मार्गाने न सोडविता भारताने संयुक्त [illegible] संघटनेत नेला, परंतु तेथेही भारताच्या पदरी निराशा आली. पाकिस्तानने इ.स१९६५ मध्ये मोठ्या [illegible] लष्करी तयारीने पुन्हा कश्मीरमध्ये आक्रमण केले. या कृत्यास भारताने चोख उत्तर दिले. इ.स. १९८५ [illegible] पाकिस्तानने पंजाबमधील दहशवाद्यांना शस्त्रास्त्रे देऊन भारतात अशांतता निर्माण केली. त्याच [illegible] इंदिरा गांधीचा खून झाला. अशा अनेकविध भारत -- पाकिस्तान संबंध नेंहमीच विकोपाला गेले. पाकिस्तान [illegible] करूनही थांबला नाही. पुन्हा पाकिस्तानने कारगिल युध्द घडवून आणले. या सर्व पाकिस्तानच्या [illegible] भारतीय पराष्ट्र धोरणासमोर अनेक प्रश्न निर्माण झाले. भारत या वादात एवढा विलीन झाला की, [illegible] धोरणाकडे लक्ष केंद्रीत करण्यास अनेक मर्यादा आल्या.

Scanned with OKEN Scanner

३) भारत – बांगला देश तणाव :

बांगला देश स्वतंत्र होण्यासाठीत्र भारताने जिवाचे रान केले. अवैध मार्गाने व्यापराला उत्तेजन देणे, शस्त्रास्त्रे, मादक द्रव्ये इत्यांदीचा छुपा व्यापार करणाऱ्यास उत्तेजन व सरंक्षण देणे, ईशान्य भारतातील अशांत विद्रोही तरूणांना दहशतवादी वनविण्यासठी चिथावणे,त्यांची प्रशिक्षण क्रेंद्रे निर्माण करणे अशा कारवाया बांगला देशने चालुच ठेवल्या आहेत बांगला देशाच्या अशा छुप्या कारवायांमुळे भारतात अशांतता निर्माण झाली.याचा विपरीत परिणाम भारताच्या परराष्ट्र धोरणावर होत आहे. भारतीय देशात बांगला देशातून मोठया प्रमाणावर घुसखोर आजही येत आहेत. त्यामुळे आसामच्या आस्तित्वाला ठेस पोहचली आहे, आज आसाम असुक्षितेकडे वाटचाल करीत आहे.म्हणून त्या सरहद्दीवर तारेचे कुंपण घालण्याचा भारताने निर्णय घेतला. आजही देन्ही देशात तणावाचे वातावरण कायम आहे.

४) भारत –चीन तणाव :

आशिया खंडात भारताने डोके वर काढू नये, ही चीनची धारणा आहे. याबाबतीत चीन यशस्वी झाला आहे. चीनने पाकिस्तान सारख्या राष्ट्रास मदत करून भारताच्या विरोधात भूमिका करण्यास भाग पाडले आहे. बांडुंग परिषदेत चीनने भारतात पंचशील तत्वांची प्रशंसा केली. ही तत्वे आमलात आणण्यासाठी करारदेखील केला. परंतु भारताच्या विरोधात छुप्या मार्गाने कारवाया चालूच ठेवल्या. आक्टोबर १९६२ मध्ये चीनने भारताच्या पुर्व सरहद्दीवर आक्रमण केले. अशा विकट परिस्थीत भारतीय सैन्याला माघार घ्यावी लागली व चिनी सैन्य भारताच्या पठारी भागापर्यत येऊन पोहचले.त्यामुळे आंतराष्ट्रीय स्तरावर भारताची नाचक्की झाली. शेवटी ७ नोव्हेंबर १९६२ रोजी चीनने स्वत:हून युध्द बंद केले चीनच्या छुप्या मार्गाने भारताच्या विरोधात कारवाया सतत चालु राहतात, म्हणूनच दोन्ही राष्ट्रांत तणावाचे वातावरण निर्माण झाले आहे. आजही चीन भारताच्या विरोधात वागण्यास मागे हटत नाही. याचा देखील विपरीत पणिाम भारतीय परराष्ट्र धोरणावर होत आहे.

५) एकाकी बाजू :

भारतीय परराष्ट्र धोरणाची दिशा सतत एकाच बाजून पुढे गेली आहे. आंतराष्ट्रीय राजकारणात या नीतीचा उपयोग होत नाही. भारताने हंगेरी झेकास्लोव्हाकिया, अफगाणिस्तान, पोलंडबद्दल सदा सर्वदा रशियाला मदत केली आहे.नंतरच्या काळात जनता सरकारने अमेरिकेसोबत उडी घेतली. अशा वेगवेगळया धोरणामुळे भारतीय परराष्ट्र धोरणाची धार कमी होत आहे. यामुळेदेखील भारतीय परराष्ट्र धोरणासमोर अनेक आव्हाने दिसून येत आहेत.

६) शांतता आणि आदर्शवाद :

शांतता आणि आदर्शवाद हे भारतीय परराष्ट्र धोरणाचे मूळ तत्व आहे. आंतराराष्ट्रीय राजकारणात या तत्वांना जास्त महत्व दिले जात नाही. आज अमेरिकेसारखे बलाढ्य राष्ट्रदेखील शांतता आणि सुरक्षितता या तत्वांचा आधार घेत नाही. त्यामुळे भारताच्या शेजारील राष्ट्रांनी यांचा गैरफायदा घेऊन अनेक घुसखोर भारतात दहशतवादी कारवाया करण्यासाठी घुसविले आहेत. नेहमीच श्शांततेचा आणि सुरक्षिततेचा अवलंब केल्यामुळे जनतेलादेखील याचे काही गांभीर्य दिसून येत नाही. या तत्वाचा वेळप्रसंगी वापर केला पाहिजे परंतु नेहमीच अशा प्रकारच्या धोरणाचा अवलंब केल्यामुळे राष्ट्राचे संरक्षण कसे करायचे हा प्रश्न उपस्थीत होतो.

७) अशांत दक्षिण आशिया :

भारत सुरूवातीच्या काळात दक्षिण आशियाई राष्ट्रांचा महत्वपूर्ण केंद्रबिंदू होता. दक्षिण आशियात भारताची एक वेगळी छाप होती. क्षेत्रिय रचनेच्या आधारावर भारताची तुलना दक्षिण आशियात नेहमीच उत्तर अमेरिकेतील अमेरिका अशी केली जाते. वर्तमान काळात ही परिस्थीती बदलली आहे. दक्षिण आशियामध्ये असुरक्षितता निर्माण झाली आहे.सततच्या संघर्षाने आणि दहशतवादाने दक्षिण आशिया पोखरला गेला आहे अशांत दक्षिण आशिया हे भारतीय परराष्ट्र धोरणासमोरील मोठे आव्हान आहे.

Scanned with OKEN Scanner

८) वाढता दहशतवाद :

दहशतवाद कारवायांमुळे भारताला अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागत आहे. भारतीय परराष्ट्र धोरणासमोरील ही सर्वात मोठी समस्या आहे. आहिंसा आणि सहनशीलता. हे भारतीय परराष्ट्र धोरणाचे आधारभूत तत्व आहे. तरिसुध्दा या देशाला दहशतवादी कृत्यांचे गंभीर परिणाम भोगावे लागत आहेत. विसाव्या शतकातील दहशतवादामुळे भारताची प्रचंड हानी झाली आहे. दहशतवादाचा पिछारा करण्यासाठी भारत सज्ज आहे. परंतु आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील मदत आसिण सहानुभूती भारताच्या बाजूने राहत नाही. आलीकडील दहशतवाद धार्मीक कट्टरतेला अनुसरून आहे. त्यामुळे स्थानिक लोकांची मदत दहशतवाद्यांना सहज प्राप्त होते याचे विपरीत परिणाम देशाला भोगावे लागतात. वाढता दहशतवाद हे भारतीय परराष्ट्र धोरणासमोरील एक गंभीर आव्हान आहे.

९) युनोतील बदलते राजकारण :

आज युनोतील राजकारण पुर्णत: बदलत चालले आहे. शांतता आणि सुरक्षितता या मुद्यावर स्थापन झालेली युनो आज बड्या राष्ट्राच्या हातातील बाहुले बनत चालली आहे. दुसऱ्या महायुध्दानंतर कोरियात संघर्ष सुरू झाला तेव्हा अमेरिकेचे सामर्थ्य अधिक होते. रशिया काही बाबतीत यध्दापासुन अलिप्त होता. चीनदेखील आक्रमक धोरण स्वीकारण्यास तयार नव्हता. असे असतानादेखील या दोन्ही राष्ट्रांनी उत्तर कोरियाला पाठिंबा दर्शविला. भारत नेहमीप्रमाणे तटस्थ राहिला. या परिस्थीतीच युनोच्या योजनेला अमेरिकेच्या पाठिब्याने यश प्राप्त झाले. परंतु या यशाचे फलित सत्तासमतोलात व अमेरिकेच्या वरचढ सामर्थ्यातझाले. तेव्हापासून ते आजपर्यंत अमेरिकेने युनोमध्ये राजकारण करण्याचा प्रयत्न केला. जी राष्ट्रे अमेरिकेच्या बाजूने राहिली त्या राष्ट्राची बाजू चांगली असेल अथवा वाईट असेल ती सत्यात आणण्याचे काम वेळोवेळी अमेरिकेने केली. त्यामुळे भारताला अमेरिकेच्या या बदलच्या राजकारणाचा परिणाम भोगावा लागला युनोतील बदलते राजकारण भारतीय परराष्ट्र धोरणासमोरील आव्हान ठरले.

सारांश रूपाने सांगायचे झाल्यास आज भारतीय परराष्ट्र धोरणासमोर अनेक प्रकारची आव्हाने निर्माण झाली आहेत. देशातील अंतर्गत वाद दिवसेंदिवस वाढत चालले आहेत. त्यामुळे अंतराष्ट्रीय स्तरावर कोणत्याही विषयावर भारतास भूमिका करणे कठीण ठरत आहे. नव्या जागतिक अर्थव्यवस्थेचा प्रभाव भारतावर होत आहे. विकसित राष्ट्रे भारताची अनेक आघाड्यावर नाकेबंदी करण्याचा प्रयत्न करतात. यामुळे वर्तमानकालीन आणि भविष्यकालीन परराष्ट्र धोरण आखणे हे खरे आव्हान भारतासमोर आहे.

संदर्भ :

१ नलावडे पडित : आंतराष्ट्रीय संबंध, कैलास पब्लिकेशन औरंगाबाद प्र.९०.
२ पाटील व्ही.बी : आंतराष्ट्रीय राजकारण, के सागर पब्लिकेशन पुणे प्र.९५.
३ आघाव विलास : आंतराष्ट्रीय संबंध, एज्युकेशनल पब्लिकेशन औरंगाबाद प्र.४०

Scanned with OKEN Scanner